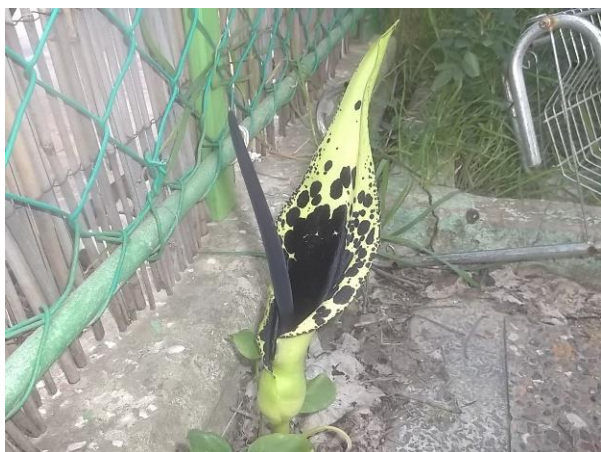

כלל גדול אמרו בשביעית כל שהוא מאכל אדם ומאכל בהמה וממין הצובעים ואינו מתקיים בארץ יש לו שביעית ולדמיו שביעית יש לו ביעור ולדמיו ביעור...
משנה מסכת שביעית פרק ז מ"א-מ"ב

שני כללים בשביעית ושתי גרסאות במשנה

מגרסת המשניות שלפנינו משתמע כי הן עוסקות בצמחים הראויים למאכל אדם, בהמה או צביעה. אם אין הם מתקיימים בארץ – יש להם ביעור, ואם מתקיימים בארץ – אין להם ביעור. בהתאם לכך נעשה זיהוי הצמחים במשנה. אולם הרמב"ם גורס אחרת במשנה, ולפיו משנה ב מדברת על צמחים שאינם ראויים למאכל אדם, בהמה או צביעה ובכל זאת יש להם קדושת שביעית – אך לא ביעור. זיהוי הצמחים גם כאן – תואם את העיקרון ההלכתי.

לוף מנומר – לוף שוטה?

זיהוי הצמחים לפי הגירסא שלפנינו

בהתאם לכלל האמור יש לזהות את צמחי שתי המשניות הללו. הלוף הרגיל מזוהה בדרך כלל כלוף ארצישראלי, שלפני הגעת תפוחי האדמה לאזורנו היווה מרכיב חשוב בסל המזונות, אם כי יש המזהים אותו כקולקס הקדמונים. חיים צבי אלבוים מסיק כי הנטייה הרווחת בקרב הפרשנים היא לזהות אותו כמין הבר המקביל ללוף. מזכיר כאן את הצעתו של יהודה פליקס הנוקב במין לוף מנומר, מין קרוב (בן אותו סוג בוטני) ללוף הארצישראלי. ההבדל בין העלים לעיקר הוא ברור. העלים, החלק העילי של הצמח, אינם מתקיימים אלא תקופה מסוימת בסוף החורף-האביב, ואילו החלק התת-קרקעי הוא רב שנתי ונותר בארץ.

לפי זה יש לשאול מדוע נזכר כאן לוף שוטה ולא לוף רגיל, שגם לגביו קיים בדיוק אותו חילוק בין העלים לעיקר. אפשרות אחת היא להסביר שהמשנה מדברת רק על מינים שאין לגביהם איסור ספיוחין – מינים הגדלים בר. אפשרות אחרת היא שמטרת המשנה לחדש, שאף ריבמ"ץ ור"ש אינם מוסרים זיהוי לדנדנה. לוף שוטה, שלא ניתן לאוכלו עד שיתמתק (עוקצין ג ד), בכל זאת חלה עליו קדושת שביעית (ריבמ"ץ, ר"ש).

[א] כלל גדול אמרו בשביעית כל שהוא מאכל אדם ומאכל בהמה וממין הצובעים ואינו מתקיים בארץ יש לו שביעית ולדמיו שביעית יש לו ביעור ולדמיו ביעור ואיזה זה עלה הלוף השוטה ועלה הדנדנה העולשין והכרישין והרגילה ונץ החלב ומאכל בהמה החוחים והדרדרים וממין הצובעים ספיוחין איסטיס וקוצה יש להם שביעית ולדמיהן שביעית יש להם ביעור ולדמיהן ביעור.

[ב] ועוד כלל אחר אמרו כל שאינו מאכל אדם ומאכל בהמה וממין הצובעין ומתקיים בארץ יש לו שביעית ולדמיו שביעית אין לו ביעור ואין לדמיו ביעור אי זהו עקר הלוף השוטה ועקר הדנדנה והערקבנין והחלבצין והבוכריה וממין הצובעים הפואה והרכפא יש להם שביעית ולדמיהן שביעית אין להם ביעור ולא לדמיהן ביעור ר' מאיר אומר דמיהם מתבערין עד ראש השנה אמרו לו להן אין ביעור קל וחומר לדמיהן:

הכללים עליהם מדברות שתי המשניות הראשונות של פרקנו מלוות בדוגמאות שונות. קשה לקבוע מה קדם למה – אך שינוי גירסא במשנה השנייה מוביל בהכרח גם לשינוי העיקרון ההלכתי הנלמד ממנה, וגם מאפשר ואולי אף מחייב זיהוי שונה של מיני הצמחים שנזכרו במשנה. לפי הגרסא שלפנינו (גירסת ריבמ"ץ, ר"ש וראב"ד) הכלל המופיע במשניות א-ב הוא שכל מין צומח שהוא: מאכל אדם או מאכל בהמה או משמש לצביעה קדוש בקדושת שביעית אם צמח בשנה השביעית, ואם מכרו – גם דמיו נתפסו בקדושת שביעית. אם הוא אינו מתקיים בארץ – הרי שגם נוהג בו וגם בדמים שנתפסה קדושתו בהם דין ביעור פירות שביעית. אם הוא מתקיים בארץ – אין דין ביעור נוהג בו ובדמיו. התלות בקיום בארץ לגבי חובת ביעור היא הגיונית, שהרי אם לא כלה לחיה מן השדה אין צורך לבערו מן הבית (ר"ש).

לפי זה גם הצמחים המוזכרים במשנה א וגם הצמחים המוזכרים במשנה ב שייכים לאחד משלושת הסוגים: מאכל אדם, מאכל בהמה או מין הצובעים. ההבדל היחיד ביניהם הוא בשאלה האם המין מתקיים בארץ (משנה ב) או לא מתקיים בארץ (משנה א).

לפי זה עיקר הלוף השוטה אינו ראוי למאכל גם אחרי שיתמתק. לפי הרמב"ם גם אין בעיה לזהות את הדנדנה כנענע, כפי שהוא אכן מזהה אותה כך בפירושו. שורש הנענע אינו נאכל, והדבר מתאים מאוד לגרסתו במשנתנו. ובקשר למיני הצובעין שנזכרו במשנה ב, הרמב"ם בפירושו המשנה מסביר כי הם אינם חלק מהכלל המופיע בראש משנה ב. לשיטתו מדובר על מיני צובעין שכן מתקיימים בארץ, ולכן אין להם ביעור.

נענת הכדורים ©אלי ליבנה מתוך אתר צמח השדה

עולש מצוי ©שרה גולד מתוך אתר צמח השדה

המסורת המקובלת בקרב הפרשנים האחרים (ובראשם הרמב"ם, שביטתו נדון בעז"ה בהמשך) מזהה את הדנדנה כמין של נענע. הבעיה בכך היא שעל פי דברינו, 'עיקר הדנדנה' הנזכר במשנה ב אמור להיות ראוי למאכל, ואילו שורש הנענע אינו נאכל. לכן מזהה אותו פליקס עם צמח אחר ששמו דנדנה רפואית (*Asplenium ceterach*, או בשם נרדף: *Ceterach officinarum*). צמח זה הוא מין שרך (שרך הוא צמח נטול פרחים זרעים, שמתרבה באמצעות נבגים הנמצאים מתחת לעלה).

דנדנה רפואית © עמיקם שוב מתוך אתר צמח השדה

שאר מיני המאכל המוזכרים במשנה מזוהים (ע"פ פליקס, אך העיקרון מופיע כבר בר"ש) כצמחי בר. כך העולשין – עולש מצוי (מין הבר של העולש התרבותי), הכרישין – שום גבוה (לדעת פליקס הוא מין הבר של הכרישה), הרגילה היא רגלת הגינה, נץ החלב מזוהה על ידי הרמב"ם כפטרוזיליה שלנו (*Petroselinum crispum*), ועל ידי פליקס ואחרים כסחלבים (בעיקר מהסוג *Orchis*) ואילו החוחים והדרדרים יכולים להתפרש כשם כולל לעשבי בר קוצניים המשמשים למאכל בהמה. לא נדון כאן בזיהוי 'מין הצובעים'.

רוב צמחי המאכל האחרים שהוזכרו במשנה ב הם בעלי זיהוי מסופק ולכן לא נדון בהם. נסתפק בכלל אותו הזכרנו שעל פי הגירסא שלפנינו יש לומר שמדובר על מינים הראויים למאכל אדם או בהמה. גם בצמחי הצובעין של משנה ב לא נדון כאן.

הרמב"ם משנה מילה אחת בלבד בכלל שבראש משנה ב ובזה טורף את הקלפים. במקום "כל שהוא מאוכל אדם ומאוכל בהמה וממין הצובעין" הוא גורס "כל שאינו". על פי זה יש להבין את דברי הרמב"ם. האם הוא סובר שלכל מין צומח יש קדושת שביעית, אפילו לעצים שאין בהם כל שימוש? מדבריו במשנה תורה (הלכות שמיטה ויובל ה כא) משמע שעצים שאין בהם שימוש מלבד הסקה או בניין

אינם קדושים בקדושת שביעית. אם כן, מה פירוש דברי הרמב"ם כאן? כשמביא הרמב"ם את המשנה הזו להלכה (הלכות שמיטה ויובל ז יד) הוא מוסיף שלוש מילים חשובות: "וכל שאינו מיוחד לא למאכל אדם ולא למאכל בהמה ואינו ממין הצובעין – הואיל ואינו לעצים, יש לו שביעית ולדמיו שביעית, אבל אין לו ביעור ולא לדמיו ביעור...". כלומר מדובר כאן על מינים שאולי אינם ראויים לאכילה או לצביעה אך בהחלט יש להם שימושים אחרים, כמו למשל: חומרי כיבוס (ע"פ ביאור זרעים של מפעל משנה תורה).

סיכום

לגירסת הריב"מ"ץ, הר"ש והראב"ד הן משנה א והן משנה ב מדברות על מינים הראויים למאכל אדם, בהמה או שמשמשים לצביעה. במשנה א מדובר על מינים שאינם מתקיימים בארץ – ולכן יש להם ביעור, ואילו במשנה ב מדובר על מינים שמתקיימים בארץ – ולכן אין להם ביעור. עיקרון זה מוסכם גם על הרמב"ם, ומיני הצובעין שנזכרו במשנה ב גם לשיטתו הם אכן מינים שמתקיימים בארץ ולכן אין להם ביעור. אולם הכלל המרכזי המופיע במשנה ב הוא אחר לשיטת הרמב"ם, ולפיו מינים (או חלקים בצמח) שאינם מאכל אדם, בהמה או מיני צובעין – יש להם קדושת שביעית, אם אינם ראויים להסקה בלבד (כך על פי הבנתנו ברמב"ם), אך אין להם ביעור, אף אם אינם מתקיימים בארץ. לדעת הראב"ד דינם של מינים כאלו תלוי במחשבתו של האדם – אם מתכוון למאכל אדם – דינם כמאכל אדם, ואם מתכוון לצורך עצים להסקה – דינם כעצים להסקה, ואין בהם קדושת שביעית.

מקורות:

יהודה פליקס, משנת שביעית, הוצאת ראובן מס, ירושלים תשמ"ז.
חיים צבי אלבוים, מסורת צמחי המשנה – חיבור לשם קבלת תואר 'דוקטור לפילוסופיה', אוניברסיטת בר אילן, רמת גן, תשע"ג. הערכים הרלבנטיים למשניותינו.